

Pusztai szél

(Jegyzetek egy színpadi bemutató után)

Nálunk az élet minden vonalán sokkal gyorsabb léptekkel halad a fejlődés, semhogy az alkotóművész lépést tarthatna vele. Az újítás és országépítés forradalom: izzó kohó, amelyben az új társadalom arca és lelkialkata készül. Lassú tűznél könnyebb, kényelmesebb a munka, a szerzői alkotás is, de a szerzőt kettős veszély fenyegeti itt: nemcsak a tűzzel, hanem a mű tartalmi és formai követelményeivel is megalkuszik, többet jelent számára egy féltve melengetett emlék, mint egy forró, friss élmény, témáért visszanyúl és alkotásával lemarad. Ám nem sokkal vigasztalóbb az sem, amit a kapkodva siető szerzőkről mondhatunk, mert a gyorsforralón készült drámai művek éretlenek, csak a címben megjelölt szándék hiteles bennük, alakjaik mechanikusak, élettelenek, a darabok szerkezete pedig laza, hirtelenében összefűzött vázlatos részekből áll, úgy hogy a dramaturg, a rendező, de a színpadi interpretálás során már maga a nézőközönség is attól tart mindig, hogy a színpadi mű szemeláttára hullik szét alkotó elemeire. Kétségtelen, hogy a dráma a legnehezebb műfaj, a téma a legtöbb érési időt ebben a formai keretben igényli, de azért mégis azt kell mondanunk, hogy ennyi idő után (a föl-szabadulás óta hét esztendő telt el) legalább több lenne a kísérletezés, a színház asztalára helyezne valamit, amiből lenne mit válogatni.

Még kísérletezésekkel is alig találkozunk.

A művészeletet tükröző napi- és időszaki sajtó arról tudósít bennünket, hogy a második világháború befejezése óta a darabhiány égető problémává vált nem csupán a hazai színpadon, hanem külföldön, Európában s a világban is. Alig akad színpadi szerző, akinek műve térhódító léptekkel átlépte volna a bemutató város palánkjait. Leginkább ott ragadnak meg, azokon a színpadokon, amelyek hivatalból vagy jobb esetben a műpártolás merész elhatározásából bemutatására vállalkoztak, — de a legtöbb darab még ezekről a színpadokról is lekerül, s helyébe — akarva nem akarva — a régi színházak két háború közti repertoárjából kerülnek elő a darabok. Votaképpen mi is indítja el a rendezőt, vagy a színházi műsor összeállítóját, hogy ezek között keresgéljen magának anyagot s ha már visszafordult, akkor ne menjen a renaissance — vagy a görög-római dráma és komédia koráig el?... A darabkeresőt ebben a válságos helyzetben a fentebb említett repertoárhoz az az érzés vezeti, hogy ezek a darabok már átmentek az idő próbáján, többé-kevésbé megállták a helyüket, megfeleltek a »közönség ízlésének«, s ma annyit bizonyosan elér vele az együttes, hogy a magának szórakozási lehetőséget kereső közönség megtölti a nézőteret. Jóllehet, ez a műsorpolitika bizonyos mértékig a régi értelemben vett színházi élet igényeit szolgálja, de színházi életet teremtet és teret ahhoz, hogy a korunkat híven tükröző művek és a nagy klasszikus szerzők remekei is néhanapján színpadra kerüljenek.

Ez a műsorpolitika emelte ki a Színházi Élet darabmellékletei közül Hunyadi Sándor színművét is. Hunyadi a századforduló nemzedékének modern színpadi szerzői közé tartozik, azok közé, akik a polgári irodalom berkeiben is megtanulták azt, hogy természethűséggel ábrázolni többet jelent és igazi művész keze alól maradandóbbat is, mintha a valóság talajától elszakadva valami különösen érdekes és eredetiséggel telített művet alkotnának. Hunyadi nem egy művében vette tárgyául az alföldi nép életét: színműben, regényben, novellában egyaránt. A »pesti parnasszus« ünnepeit szerzői közül azon kevesek közé tartozik, akik érdeklődéssel fordultak Bácska világa felé (de itt nem a nép-, hanem inkább a multból ittfeledkezett bácskai nábobok élete ragadta meg) és itteni élményeikből belevittek — talán kuriózumként — egynehány képet az irodalomba. A Géza és Dusán című regénye a Dungszerzsi-család kastélyának belső életét hozza, ahová a dzsentriken kívül csak a bozontoshajú művészeknek nem volt »tilos a bemenet«. Ha tudta is Hunyadi, de nem vett tudomást róla, hogy a kastély, — akár a Nagy-Alföldön — itt is sziget, amely külön faunájával és flórájával éli gondtalan, mit sem követelő életét, s így nem is csoda, hogy az író a két nép úri fiának egymásratalálásában és kedélyes barátságában megleltnek vélte a bácskai élet mondavalóit. Színművében, a »Bors István«-ban már megszólalnak a parasztok, izes, zamatos nyelven, de istállóságú, nyűgös életükkel kivezető utat csak az örökségként ölükbehulló ezer hold jelent, s nem a dzsentrivilág ellen föllobbanó lázadás.

Népies (nem népi) tárgyú darabjai közül tán a »Pusztai szél« indult annak. Úgy látszik, képzeletét foglalkoztatta a betyárélet, Szigligeti, Jókai, Tóth Ede és Csepreghy Ferenc nyomán a betyár-romantika, Mikszáth és Móricz után pedig a realista hang, amely a legendás parasztszavargókból, a kiebrudalt csikósokból, számadókból, igyekezett embert faragni. Hunyadi Üstödi Antalja is ilyen felemás alak: két arccal néz a világba. Egyik kétségtelenül a betyár-romantikából került a szerző keze ügyébe: a félelmetes, országoshírű pandúrokat garmadával elemész-
tő asszonyfalóé, akinek minden tanyán akad egy fattya, — a másik az emberré formált, elűzött számadóé, akiben ösztönös foradalommá, lázadássá ért az a gyűlölet, amit a föld és az életjavak korlátlan urai iránt érzett. Nádasok és zsmabékok között, tudóveszes cigánylánnyal egy sátor alatt élte csendesebb napjait, híre magaköré gyűjtötte a hercegi, grófi és bárói uradalmakból hasonlóképpen földönfutóvá vált csikósokat, gazdasági cselédeket és ugyanúgy vezérükké vált, mint a szegedi homokon, a röszei partos földeken az alföldi, bácskai és bánáti betyároké Rózsa Sándor vagy Angyal Bandi. Jóllehet, a kevésbé szerencsésen megő-
dött expozícióban — a minden arccal nélkül megrajzolt parasztkupecek határtalan harsogásában — olyannak tűnik, mint egy fékevesztett gyűlevészhad vérszomjas rablólovagja, aki nemcsak ösztönös osztályharc, de pusztá rablás ürügyén is fölnyársalja az országutak védtelen utasait, — de később, egy-egy halk, szűkszavú vallomásából kiderül, hogy a túlvilági élet poklával fenyegetett szegényemberek oldalán áll; amerre jár, húst eszik és bort iszik az éhségtől fölkapott állú juhász és a kanász, s amit a kastély uraitól elvett, azt kétkézzel szórja emezek között szét, magának csak annyi csecsebecsét tart meg a zsákmányból, amennyivel egy-egy csárdásné-ágyasát ajándékozza meg. A nyolcvan asszony közül egyik ilyen megbabonázott szeretője özvegy Törökné, Gyöngyösi Anna, a szép csárdásné is, aki már több mint egy évtizede szolgálja ki szerelmével. Üstödi Antal fölött azonban elszaladt az idő: korosodó arcán sokasodik a szarkaláb, a szerelemért mindig drágábban kell fizetni. A csár-

dásné most már nem ezt a hervadó embert, hanem az uralkodó osztály kopóját, a strázsamestert szereti. A csapodár asszonynak a főispán hadnagy fiával együtt három szeretője is van, de minden ujjára kaphatna tizet, ha akarná. Úgy él, mint a puszták vadgalambja, ide-oda sodorja a szél, a betyár karjaiból, öleléséből a pandúr-örmester ágyába, onnan a délcég hadnagy karjaiba, mert itt még senki nem kérte tőle számon, hogy hová is vezet az útja. De amikor erre sor kerül és Üstödi pányvával akarja megfojtani, mint a puszták szajháját, a hatóság kezére adott pandúr-szerelméért bosszúból a nyílt árulástól sem riad vissza. A betyárt a huszárok kezére juttatja, bár tudja jól, hogy ott nem vár más rája, mint a bitófa. »Ha veszik az örmester-szerelme, mert féltékenységében le találta ütni a csárdásnéval incselkedő hadnagyot, — hát vesszen a betyár is: lógjanak egymás mellett a bitófán«. Csakhogy a rögtönítélő bíróság tárgyalásán — ha csak egy pillanatra is — szembetalálta magát a való élettel: a puszták népének szava szívéig hatolt. Amikor a tanácselnök megkérdezte a betyárt, ismeri-e »ezt az asszonyt«, Üstödi válaszában... »soha nem is láttam«, benné csengett a nép ítélete. Hunyadi az elvétett expozíció után a zárójelenetben rátalált a reális hangra és happy-end helyett a két malomkö között fölörldött asszony tragikus összeomlását adta. És itt a szerzőnek még egy erénye van, ami a fennebb említett népszárművek betyár-romantikájával ellentétben áll. (Ne feledjük, hogy amikor a Pusztai szél született, Móricz még hozzá sem kezdett a Rózsa Sándor regényének földolgozásához.) Ő nemcsak pusztai történetet adott, bár a cím, — lehet, hogy elterelő szándékkal, csupán erre szorítkozik —, nem elégedett meg azzal, hogy a betyár alakját a végtelenbe vesző látóhatárból kidomborítja majd a cifra szüre, fokosa, sarkantyús csizmája, hanem emberi jellemeket adott, amelyeknek mélyéről elébünk léptek a XIX. század ötvenes éveinek és a kiegyezés korának alakjai noha a szerző színművének korát úgy jelölte meg, hogy az 1848 előtti évek életét vetíti elénk, s ez azért történt nála ilyen anakronisztikusan, mert a társadalomfejlődés történetét a polgári író szemüvegén keresztül nézi és úgy érzi, hogy a puszták felől negyvennyolc előtt ugyanazok a szelek fújtak, mint a kiegyezés korában, amikor Petőfit már rég elnyelte a sír és az ősz Vörösmarty; a bujdosásból megtérve megtörtén, önként jelentkezett a bíróság előtt.

Ezekről a fogyatékoságoktól terhes, de pozitívumokba kapaszkodó darab meglehetősen nagy gondot okozott a rendezőnek. Amikor a színmű kompozíciójának szerves egészét jelenetekre, képekre bontotta, sokhelyütt ki kellett szabadítania a realista hangot a romantika öleléséből. Ebben a törekvésében Pataki László rendező több eredményt ért el, mint Hunyadi. Merészen csiszolt, vésett és faragott belőle, s a darab így vált teherbíróvá a mai realista színjátszás színpadi követelményei előtt. Kétségtelen hogy a rendezőben több a realitásérzék, mint magában a szerzőben, noha a betyárélet és a pusztai világa többször a romantikus olajképekre emlékeztető kavargó sötét színekben tárultak elénk olyannyira titokzatosan és mesészerűen, hogy a háttér homályába nemcsak az arcok, de a hangok is beleveszttek: elnyelte őket a misztikus sötétség. (Ez a megállapítás az első felvonás zárójeleneteire és a második felvonás kezdő képeire vonatkozik.) Egyébként képszerkesztési élénkek, mozgalmak és meglátszik rajtuk, hogy a rendező nem elégedett meg a részletmegoldásokkal, hanem a művészi egységre és a még nehezebben elérhető teljességre törekedett. Ezt a törekvését a legkevesebb siker — természetesen a szöveg-nyujtotta lehetőségek miatt is — a harmadik felvonásban koronázta. A tárgyalási jeleneten megéreződött, hogy

sokáig birkózott vele, amíg a megoldáshoz ért. Tipusrajzaiban elég biztos kezekkel nyúlt a szöveghez, bár a rögtönítelő bíróság tanácsstagjainak megformálásánál nem tudta elérni azt az eredményt, amit a puszták népével adott. A vásárosparasztok sem voltak valami szerencsésen megkonstruált alakok. Érezni lehetett rajtuk, hogy a rendező a szerzői szövegkönyvre bízta magát, amely hevenyészettségében megelégszik annyival, hogy a nehezen induló expozícióban hézagpótló szórakoztatást nyújt a közönségnek de ugyanakkor a színmű kereteiből kivirító karrikatúrákat ad. Annyit azonban meg kell ismételnünk, hogy Pataki ebben a darabban néhány feledhetetlen képet ad.

A darab középpontjában a betyárok vezére, Üstödi Antal áll. Drámai alak, akinek cselekményben gazdag szerepét hatáson lehet játszani. Ez a nagy és jelentős szerep nem is kerülhetett volna jobb kezekbe, mint amikor a rendező Sántha Sándor kezébe adta. Az ő szerepkörébe tartozik, s itt most alkalma nyílt arra is, hogy eddig ismert művészi arcképét új vonásokkal gazdagítsa. Sántha élt is ezzel az alkalmal. Nem hátrált meg a nehézségek előtt. A darabban Üstödi robotos alakja annyira kiemelkedő, olyan plasztikus, mint egy pusztába állított »gazdátlan« szobor. Hogy gazdátlan, hogy senkié s még maga a nép is (a szerző szemével persze) félve, messziről nézi, ez a szerző mulasztása s nem az alakító művésze. Ezért rekedt meg darabja a népszínművek modernebb, realisabb változatainak lépcsőfokán s nem izmosodott klasszikus értékű drámává. Amikor Sántha kétségtelenül művészi játéka pereg előttünk s betölti majd az egész színpadot, megint és újra föltámad bennünk a kérdés: miért nem akad művész immár egy évszázad óta, aki Tiborcot tovább viszi és a társadalom fejlődése útján Dózsa György unokájával együtt elénk hozza? (Ehhez, úgylátszik, több ideológiai fölkészültség és mélyebb művészi, esztétikai koncepció szükséges, mint amennyivel Hunyadi rendelkezik... (Sántha alakításával kapcsolatosan — hiányolhatóan — csupán annyit említünk meg, hogy játék közben gyakran, visszatér megszokott hanghordozásába (könnyed, kedélyes nevetgélése, a mondat végének érzelmes lejtése) s maszklja mögül a betyár álarcában is előbukkan a századfordulói polgárosulás útjára ért paraszt möricz-zsigmondi alakja.

Üstödi Antal mellett a legszelesebb skálájú szerep Annának, a szép kocsmárosnénak jutott. Drámaisága a főhős mellé s összetettsége még több társadalomrajzot ad, mint a partnerének szerepe. Amennyire a darab vázlatos társadalomrajzából kibogozható, Anna élete vergődő élet. Ide-oda sodorja a szél s hosszú éveknél kell eltelniök, míg végre úgy vélheti, hogy megtalálta a helyét, amit voltaképpen akkor veszített el, amikor odaadta magát a strázsamesternek. Ferenczi Ibolya komoly művészi fölkészültséggel látott ennek a szerepnek a megfogalmazásához. Bár ilyen szerepkörben, — legalábbis főszerepben — eddig még nem láttuk, nem csalódtunk benne. Mélyen átél és precízen kidolgozott művészi teljesítményt nyújtott, csak úgy véljük, hogy helyenként a túlsimára fésült intellektuális gesztusok helyett jobb lett volna a pusztai vadócok rideg darabosságát adni: mindenestre hitelesebb, mint egy országútmenti csárdában a cizellált, kecses mozdulat. Tudjuk, hogy ez Ferenczi Ibolya egyéni játéktílusából ered, de helyenként még dikciójára is áthatott, s az nem a csárdába való. Jólmegjárt belső vívódásaival hitelt adott a zárójelenetben bekövetkezett drámai összeomlásának.

A meglehetősen benépesített darabban a sok szerep között a strázsamester szerepe egyáltalán nem mellékalakra szabott szerep. Ott áll a

főszereplők közvetlen közelében meglehetősen összetett jellemrajzával. Bors István strázsamester romantikusan síma életét a kalandos szerelem tüzdelteli belső törésekkel, amelyeknek nyomán a konfliktusokban kibontakozik a szolgálélek osztályát elhagyó, megalkuvó jelleme. Őt voltaképpen a féltékenységből elkövetett gyilkossági kísérlet sodorja a lázadók táborába, ahol bosszút is esküszik kizsákmányoló urai ellen, de később, a főtárgyaláson megint csak alázatosan elfogadja tőlük a kegyelmet, és készséggel fogadkozik, hogy »továbbra is hűséggel fogja szolgálni őket, mert meghagyták neki életét«. Versegi József az együttes fiatal tagjai közé tartozik: nagyobb szerepben most láttuk először. Darabossága a színpadi rutin hiányával magyarázható, s ezzel magyarázható az is, hogy szövegmondása még nélküli a játékkal való szerves egységet és folyamatosságot. Különösen a főtárgyalás nagy jelenetei nem eléggé átélt jelenetek, egy-egy félbemaradt mozdulat arra mutatnak, hogy egyelőre még csak mellékalakokat tud színpadra állítani. Amit azonban így is játékában hozott, abból több helyen fölcillant a fejlődésképeség fénye is.

A betyárokat alakító Szabó István, Virágh Mihály és Godányi Zoltán sok igyekezettel és természetűséggel kidolgozott színpadi teljesítményén kívül még két szerepet kell kiemelnünk: Szilágyi László huszárhadnagyát és Juhász Anna Mariját, a csárdabeli mindenasszonyt. Ami elmondható Juhász Annáról, hogy játéka széles skálán mozgó, változatokkal teli alakítás volt, azt ismerten hiányoljuk Szilágyi játékaiból. Nagybőrára eddigi szerepkörének ismert figuráját hozta kissé gyorsütemű szövegmondással. Művészi változatokat a tárgyalási jelenet eskütételében láttunk tőle: ott egy-egy művészi mozdulat hatásos érvényesítése olyan művészi adottságra vall, amelynek fölszínre hozásáért érdemes küzdeni az egysíkúság ellen. Mamuzsich István alispánja színészi igyekezettel megformált alak, Fejes György tollnoka remek epizód-alak, de amint a tanács különféle alaprajzú alakjából összeáll a rögtönítelő bíróság tablója, nem eléggé élettel teli a drámai légkör, s ennek következtében a rögtönítelő bíróság zord hangulata helyett a rendes bíróság szabadabb levegője csap meg bennünket. Ugyancsak szép epizódszereppel kapott helyet a darabban Juhász Zsuzsa, aki a puszták hontalan cigánylányának sokszínű alakját jelenítette; Kiss Julia és Remete Károly játéka a kisebb szerepekben az egységes teljesítményhez hozzájáruló számottevő színészi munka volt.

A színes díszletekkel megalkotott képek festői háttérrel adtak. Éreztük bennük a távlatot, az élet jelenvalóságát, a pusztai lehelletét. Az elismerés és a dicséret ezért De Negri Endrénének és Magyar Zoltánnak jár. Nekik is köszönhető, hogy Pataki az alakító művészek hozzájárulásával olyan plasztikus képeket tudott alkotni.

A bemutató után az az érzésünk, hogy a Magyar Népszínház kísérlete a Hunyadi-darab bemutatásával nem merül el a visszhangtalanságba, mert amit a művészi együttes nyújtott, több a színházi repertoárban a mai- és a klasszikus drámák hiánya miatt beállott hézag kitöltésénél. Olyan rendezői és színészi munkával állunk szemben, amellyel érdemes és kell is foglalkozni éppen azért, mert színházi életünk továbbfejlesztése terén egyik célja az egységes realista játékművészet megteremtésében rejlik; a másik cél pedig — amely szintén elsődleges — a helyes, haladószellemű, konstruktív műsorpolitikája.

L. E.